

Tunéziai kérdőjelek a „jázminos forradalom” után^{*}

— *After the Jasmine Revolution: Questions in Tunisia* —

Abstract

At the end of 2010, the Tunisian administration was overthrown for first time in the country’s history by the revolution of the people. In this case the people’s anger was not directed against any external enemy (for instance the West, Israel, the colonizers, etc.), but against their own government. This event launched democratic transition not only in Tunisia, but in other Arab countries as well. The revolutionary wave became widely known as „The Arab Spring”.

The author of the present article analyses the political and social effects of the “Jasmine Revolution” in Tunisia and also gives an overlook of the precedents and the historical background of the revolution.

2010. december 17-én Szídi-Bu-Zíd vidéki városka rendőrkapitányságán mindennapi, úgyszólván szokványos rendőri túlkapas történt. Egy fiatal, családos diplomás, Mohamed Buazizi standját, aki piaci zöldségárulásból tartotta fenn magát, negyedszer kobozták el a rendőrök. Az elkeseredett fiatalember a rendőrségre ment panaszt tenni. Válaszul egy rendőrnő se szó, se beszéd pofon vágta. Ez volt az utolsó csepp a megaláztatás poharában. Saját és családja becsületének visszaszerzése érdekében Buazizi vásárolt egy kanna benzint, és a rendőrkapitányság előtt felgyújtotta magát. Így kezdődött minden.

A helyiek szolidaritásból, felháborodásból kiálltak Buazizi hozzátartozói mellett, a tiltakozás pillanatok alatt elterjedt az egész országban és azonnal politikai színezetet öltött. Az „utca” kimozdult a passzivitásából. Ben Ali elnök példátlan gesztusként hiába látogatta meg a sérültet a kórházban (Buazizi 2011. január 5-én belehalt sérüléseibe). Semmilyen intézkedéssel (a hadsereg bevetésével, ígéretekkel) nem sikerült lecsillapítani a tömegeket.

Vidéken középületeket, rendőrkapitányságokat gyújtottak fel, mire a rendfenntartó erők éles lövedéket vetettek be. Január 10-én az egyik áldozat temetésén orvlövészek az 5000 fős gyászoló

---

^{*} 2012. március 30-án a *Népek, nemzetek, államok a modern Mediterráneumban* című veszprémi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

tömegbe lőttek. Az elnöki gárda és a speciális egységek decemberben és januárban összesen 234 embert öltek meg. Tuniszban Ben Ali teljesen elveszítette az ellenőrzést az események fölött, miután a hadsereg vezérkari főnöke, Rasid Ammár tábornok visszautasította, hogy tüzeljen a felkelőkre. Ben Ali bukását tehát két tényező kombinációja siettette: az utca nyomása és az, hogy a fegyveres erők nem voltak hajlandók mindenáron fenntartani a rezsimit (úgy tűnik, a második tényező Szíriában egyelőre hiányzik).

A tehetetlen elnök az Egyesült Államok nagykövetségére menekült, sorsa megpecsételődött. Január 14-én kicsempészték a repülőtérre, ahonnan Szaúd-Arábiába távozott. Rövidesen betiltották Ben Ali elnöki pártját, az addigi állampártot, az Alkotmányos Demokrata Tömörülést. Az 1974. áprilisi portugál „szegfűs forradalom” mintájára „jázmínosnak” nevezett tunéziai forradalom győzelmet aratott. Hatalmas jelentőségű esemény volt ez: először fordult elő a független arab országok történetében, hogy egy népi forradalom megdöntötte a fennálló rendszert. Először esett meg Tunéziában, hogy a népharag nem valaki vagy valami „külső hatás” (a gyarmatosítás, az imperializmus, a Nyugat, Izrael stb.), hanem a gátlástalan kormány ellen fordult. Elindulhatott a senki által nem várt és általános meglepetést okozó demokratikus átmenet.

Az „arab tavasz” során a tömegek mozgósítását megkönnyítette a modern technológia (műholdas televíziók, mobiltelefonok, internet, társadalmi közösségek stb.).¹ Jaap van Till holland újságíró ugyanakkor azt állítja, hogy Tunéziában elsősorban a rendkívül elterjedt mobiltelefonok az általuk készített és terjesztett fényképekkel és videókkal hatottak erőteljesen (például az első rendőri megtorlásokról Szídi-Bu-Zídben). Ezért ebben az esetben indokolatlan a nyugati világban elterjedt „Twitter- vagy Facebook-forradalom”, esetleg a „Forradalom 2.0” elnevezés, ráadásul ezt maguk a tunéziaiak is elutasítják.² Ettől függetlenül tény, hogy Tunézia lakosságának egyharmada 2008–2009-ben már rendszeresen internetezett.

Forradalmuk során a tunéziaiak meglepő bátorságról és szervezethez való tettek tanúbizonyítást. A városnegyedekben önvédelmi bizottságok alakultak a lakók és a javak védelmezésére, miután a rendőrség eltűnt az utcákról. A politikai hatalom és rendszer összeomlása ellenére a közigazgatás és az állami vállalatok néhány kisebb sztrájktól eltekintve továbbműködtek, a közszolgáltatások egy percre sem álltak le. Nem véletlenül nevezi ezeket az ágazatokat és cégeket Hedi Dzsiláni, a tunéziai munkálatók szövetségének elnöke „a forradalom valódi hőseinek”.³ Az önmérsékletet tanúsító szakszervezetek (mindenekelőtt a mindenható UGTT) nem léptek fel teljesíthetetlen követelésekkel. Ez a hidegvér semmilyen visszarendeződést sem tett lehetővé, a rezsimit vezetői vagy elmenekültek, vagy fogságba estek. Egyetlen önjelölt vezető sem tudta kisajátítani a forradalmat, egyelőre az iszlámisták is háttérben maradtak. A tunéziaiaknak tehát minden okuk megvan arra, hogy büszkéek legyenek forradalmukra.

¹ GONZALEZ-QUIJANO, YVES: Facebook contre les dictatures. *Les collections de l'Histoire* 2011. 52. sz. július–szeptember. 86–87.

² VAN TILL, JAAP: *Regime Change in the 'Arab Spring' is a System Change*. What influence have 'social media' on the development, progress or obstruction of revolutions in Iran, Tunisia and Egypt? <http://www.budde.com.au/Presentations/Content/Social-Networks-and-Revolutions.pdf>. Hozzáférés: 2012. március 29.; BÉNILDE, MARIE: Internet sème la parole démocratique. *Manière de voir. Le Monde diplomatique* 117. sz., 2011. június–július. (továbbiakban: BÉNILDE 2011.) 39–40.

³ TOUREL, PHILIPPE: „La réconciliation nationale n'est plus un tabou”. *Afrique Asie* 2012. január. (továbbiakban: TOUREL 2012.) 50.

Cikkem címében kérdőjeleket említek. Mit szeretnék kifejezni ezzel? Úgy gondolom, a legnagyobb kérdés az, milyen típusú politikai rendszer születik az átmenetből, és az iszlámisták milyen helyet kapnak ebben az új rendszerben. Hogyan tudja majd az új tunéziai demokrácia az iszlám erőket integrálni a politikai mezőbe? Másképpen fogalmazva: a tunéziaiak csak azért vetették le a diktatúra jármát, hogy az iszlámisták uralma alá kerüljenek? A másik alapkérdés szociális természetű. Milyen jövőképet tud biztosítani az új rendszer a rendkívül fiatal társadalom számára? Hogyan oldhatók meg azok a problémák, amelyek miatt egy fiatal diplomás zöldségárusulásból kénytelen fenntartani magát és családját?

A válaszokhoz a forradalom sokrétű okaihoz kell visszanyúlnunk, amelyek között jelentős helyet foglalt el a korrump rendszer össznépi gyűlölete. Az 1987 óta hatalmon lévő Zin el-Abidin Ben Ali 1992-ben vette feleségül a fodrászát, Leila Trabelszit. Ez a műveletlen, ugyanakkor hihetetlenül ambiciózus és gátlástalan nő a férje vállán egyre magasabbra kapaszkodott. Az elnöknek az első házasságából három lánya volt, így amikor 2005-ben Trabelszit fiút szült neki, a befolyása és tekintélye még inkább megerősödött. 15 esztendő alatt fodrászból „Karthágó régenskirálynője” lett. Az ország gazdaságát a befolyása alá vonta és a férje utódának szerepére tört. Ben Ali koncessziókat, monopóliumokat és egyéb pozíciókat biztosított vejeinek és azok családjainak. Leila azonban, aki lassacskán eltávolította férje mellől a legjobb tanácsadóit, mindenkin túltett. Rajta keresztül a Trabelszit klán, ez a 11 gyermekes, eredetileg Tunisz belvárosában élő szegény família gyakorlatilag egész Tunéziában befolyásra tett szert. Ez egyáltalán nem túlzás: a család a Ben Ali-korszak végére valóságos maffiává alakult. Sikkasztás, hűtlen kezelés, zsarolás, megfélemlítés, rablás, jogtalan birtokbavétel, közpénzek eltulajdonítása, gyanús hitelüzletek, jachtok ellopása (Franciaországban is!), emberrablás szerepelt a számlájukon, amivel teljesen aláásták az ország amúgy is törekeny gazdaságát. Ben Ali feltételezett magánvagyonára 2010-ben ötmilliárd dollárra, a tunéziai GDP 14%-ra rúgott!⁴ Az új hatóságok mindent meg is tesznek annak érdekében, hogy elkobozzák ezt a törvénytelenül szerzett vagyont,⁵ 2011 nyarán pedig távollétében a bíróság 35 éves börtönbüntetéssel sújtotta a volt elnököt és feleségét.

Ez a pokoli gépezet, fittyet hányva a gazdasági szereplőkre, képtelen volt felszívni a diplomás munkanélkülieket, aminek megaláztatás és kilátástalanság lett a következménye. Ez utóbbi tényező egyáltalán nem hanyagolható el. A magrebi társadalmi rendszerekre jellemző, hogy a nemek közötti szerepek megoszlanak mind a családi, mind a társadalmi életben. A tradicionális felfogás szerint azok a férfiak, akiknek a feladatuk a csoportjuk (családjuk) becsületének megvédelmezése, hosszútávon nem tolerálják a mértéktelen megaláztatást. Márpedig az elmúlt évtizedekben az autoriter államokban a megaláztatás és a megvetés elegye gyűlöletet és tehetlenségérzetet keltett, ami hozzájárult a tunéziai (és a líbiai) rezsim megdöntéséhez. Amikor a megaláztatás túlsordul, megszűnik a félelem, és a megtorlás vagy a halál közömbössé válik. Mint Buazizi esetében.

Mindeközben talán még ennél is fontosabbnak tűnnek a kialakult helyzet gazdasági-szociális okai. A munkahelyek hiánya, a diplomás fiatal korosztályok figyelmen kívül hagyása

⁴ VERMEREN, PIERRE: *Maghreb: les origines de la révolution démocratique*. Pluriel, Paris, 2011. (továbbiakban: VERMEREN 2011.) xii.

⁵ Az e célból létrehozott bizottság 2012. február elejéig 233 földbirtokot, 48 jachtot és halászhajót, 34 gépkocsit, ingatlanokat és 200 vállalkozást foglalt le összesen mintegy 5 milliárd dinár értékben Ben Ali családjától és rokonságától (1 tunéziai dinár = 145 forint). Ehhez jelentős méretű közföldeket, illetve feldolgozó üzemeket is hozzá kell számolni, amelyeket a volt elnök rokonságának vállalkozásai műveltettek meg, illetve működtettek – törvénytelenül. *La Presse de Tunisie*, 2012. február 5.

általános frusztrációt váltott ki. A rezsim ugyan élvezte az IMF, Franciaország és az Európai Unió támogatását és jóindulatát, de az országba özönlő turisták jóléte éles ellentétben állt az átlagember szegénységével. Mindehhez járult a 2008-as pénzügyi válság, amely az Európai Unióval élénk kereskedelmet folytató Tunéziát közvetlenül sújtotta. A 2008-ban még 4,5%-os GDP-bővülés 2010-re 3,7%-ra, 2011-re pedig 1,5%-ra esett vissza, az infláció pedig 4% körül alakult. Az egy főre jutó GDP 2009-ben 3792 dollár volt, miközben hivatalosan a lakosság 3%-a élt a szegénységi küszöb alatt. Ebben a tekintetben azonban különösen súlyos következményekkel járt az élelmiszerárak drasztikus emelkedése. 2009–2010-ben jelentősen visszaesett a turisták száma és az Öbölből érkező befektetések nagysága. A turizmus hanyatlása (a becslések 2011-ben 40%-os csökkenésről szólnak) különösen érzékenyen érintette az országot, hiszen 2010-ben ez a szektor adta a GDP 16%-át, a foglalkoztatottak 15%-a pedig ebben az ágazatban dolgozott.⁶

Csökcentek az Európában élő vendégmunkások jövedelmei és hazautalásaik, a migráció az európai munkanélküliség növekedése miatt leállt, sőt visszajára fordult, ami tovább súlyosbította az amúgy is rossz állapotban lévő otthoni munkaerőpiac helyzetét. Problémákat okozott, hogy a líbiai beháború következtében az ottani tunéziai vendégmunkások kénytelenek voltak hazamenekülni; ők is a munkanélküliek számát gyarapították. 2011 ebben a tekintetben is nehéz esztendő volt: a 10,5 milliós országban az év elején még csak 500 ezres munkanélküliség az év végére 800 ezer főre nőtt, ami szociálisan, politikailag és gazdaságilag egyaránt óriási veszélyeket rejt magában.⁷ Lefékeződött a banki hitelezés, az elit a tőkéjét kimenekítette, a nemzeti valuta árfolyama ingatagga vált. Ilyen körülmények között a belső feszültség fenntarthatatlannak bizonyult: 2008 végén már voltak kisebb zavargások a dél-tunéziai Gafszában, ami arra kényszerítette a kormányt, hogy szubvencionálja az alapvető termékek árát. Ez viszont növelte az államadósságot.

Közben az átlagemberek alapvető élelmezési problémákkal szembesültek.

Ehhez járult még az egyenetlen, pontszerű gazdasági fejlődés. Tuniszbán és környékén koncentrálódott a gazdagság, és a foglalkoztatottság is itt volt a legmagasabb. Ezzel szemben az ország középső és déli területein élők (Szídi-Bu-Zíd is itt található!) életkörülményei nem sokban különböztek a szubszaharai népesség életkörülményeitől (alultápláltság, az iskolázottság hiánya, tömeges munkanélküliség, a közvetlen szükségletek kielégítésére beállt gazdaság). E marginalizált népesség körében az elhagyottság-érzés és a megaláztatás nagyon erősnek bizonyult. A demokratikus követelésekre süket és autoriter vezetés miatt a nyomor a politikai tehetlenséggel párosult: az állami propagandával ellentétben a választásokon a részvétel ritkán haladta meg a 15%-ot.⁸ Talán ez az egyik legfontosabb oka a legtöbb magrebi ország fiataljainak tömeges emigrációjának.⁹ A politikai elnyomás és az egyéni és kollektív kilátástalanság veszélyes elegyet képezett e büszke, művelt és ambiciózus nép számára. Valóban csak egy szikrára volt szükség.

Az okok között megemlíthető az egymással szoros kapcsolatban álló kulturális-oktatási fejlődés és a demográfia is. A függetlenné válás (1956) után az ország politikai elitje úgy vélte,

⁶ World Bank Middle East and North Africa Region. *Regional Economic Update*. May 2011. *MENA Facing Challenges and Opportunities*. 17–18. http://siteresources.worldbank.org/MENAEXT/Resources/EDP_MNA_2011.pdf. Hozzáférés: 2012. március 29.

⁷ TOUREL 2012.

⁸ VERMEREN, PIERRE: Les dynamiques à l'œuvre dans les pays du Maghreb. *Questions internationales*, 53. sz., 2012. január–február. 30. (továbbiakban: VERMEREN 2012.)

⁹ 2011 februárjában néhány nap alatt a déli Zarziszban 5000 fiatal ült hajóra, és Lampedusára távozott. Az embercsempészek fejenként ezer eurót is elkérnek... VERMEREN 2011. vi.

hogy az alulfejlettséggel szembeni harc legjobb eszköze az ingyenes oktatás bevezetése, aminek nyomán kiművelt emberfők kerülhetnek ki az iskolákból, felszámolható a szellemi elmaradottság. A következő években az állami költségvetés egyharmadát fordították erre a célra!¹⁰ Nem csoda, hogy az utóbbi negyven évben a közoktatás jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek köszönhetően mára Tunézia oktatási rendszere az arab világban az egyik legfejlettebb. 2002–2009 között a megfelelő generációk 30%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat.¹¹ Ez a kulturális fejlődés és az írástudatlanság tömeges méretekben való felszámolása is szerepet játszott abban, hogy a vallásnak a családtervezésben ma már jóval kisebb a szerepe, mint korábban: a nők termékenységi rátája látványosan csökkent. Ahogy a neves francia történész-demográfus, Emmanuel Todd már a 2000 után rámutatott, „amikor az emberek, pontosabban a nők már tudnak írni, olvasni, akkor kezdődik el a terhességszabályozás”.¹² Ez a ráta 1970 körül volt a csúcson az arab országokban, amikor az egy nőre jutó szülések száma 7 és 8 közé esett. Ugyanez az érték jellemezte Európát is a 18. században, s két évszázadra volt szüksége ahhoz, hogy eljusson a mai 1,6-es átlaghoz (ami már a pusztá reprodukcióhoz sem elég¹³). Az arab világban ehhez mindössze negyven év kellett. Tunéziában 1970-ben 7,2 gyermek jutott egy nőre, 1980-ban 5,1, 2001-ben 2,3, ma 2,05 – ez megegyezik a jelenlegi franciaországi arányszámmal. A fiatal generációk (15–24 év közöttiek) összlakosságon belüli 20% körüli számaránya folyamatosan csökken, néhány évtizeden belül el fogja érni a 10%-os európai értéket.¹⁴ Ugyanez a folyamat jellemzi a többi arab társadalmat is, ezért azt hiszem, elhamarkodottan állítja Besenyő János azt, hogy „a 15–25 éves korú fiatalok arányának megnövekedése az aktív dolgozó réteggel szemben” jelentős probléma lenne.¹⁵ Az adatok alapján úgy tűnik, éppen ellenkező előjelű folyamat zajlik: a fiatal korosztály aránya nem nő, hanem csökken. Persze még így is rendkívül magas: a 25 év alattiak aránya az összlakosságon belül 42%, a 30 év alattiak aránya pedig az észak-afrikai és közel-keleti országokban átlagosan 65%.¹⁶

A kevés gyermeket nevelő családokban – ez a modell egyre elterjedtebb az egész arab világban – lehetővé válik a gyermekek jobb táplálása, hosszabb ideig tartó iskoláztatása, ezenkívül a férj-feleség, a szülő–gyermek viszony demokratikusabbá, szabadabbá válik, ami az egész társadalomra hatást gyakorol. Lényegében ugyanezt állította Emmanuel Todd is a következőkkel: „a tömeg alfabetizációja (azaz, hogy mindenki megtanul írni és olvasni) független és egyben magyarázó változója a demokratikus és individualista fejlődésnek”.¹⁷ A közoktatás fejlődése elterjesztette, általánossá tette a műveltséget: Tunéziában 2008-ban a 15–24 év közöttiek 96,7%-a írástudó volt (ma már a legelmaradottabb arab országokban is az írni-olvasni tudók száma

¹⁰ LABIDI, KAMEL: Deuil subversif en Tunisie. *Le Monde diplomatique*, 2000. május.

¹¹ Líbiában, a palesztin területeken, Libanonban, Jordániában és az Egyesült Arab Emírátsokban magasabb, más arab országokban alacsonyabb adatokkal találkozunk. BÉNILDE 2011. 35.

¹² TODD, EMMANUEL: *A birodalom után*. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről. Budapest, 2003, Allprint. (továbbiakban: TODD 2003.) 42.

¹³ Ehhez 2,1–2,2-es értékre lenne szükség.

¹⁴ COURBAGE, YOUSSEF: La démographie peut-elle tout expliquer? *Les collections de l'Histoire*, 52. sz. 2011. 07. 80–83.

¹⁵ BESENYŐ JÁNOS: „Arab tavasz” – politikai rendszerváltás az arab országokban. *Kül-Világ*. 2011. 4. sz. <http://www.kul-vilag.hu/2011/04/besenyo.html>. Hozzáférés: 2012. március 29.

¹⁶ FATIHA DAZI-HÉNI–FRANÇOIS-AÏSSA TOUAZI: Une région MENA durablement impactée par le printemps arabe. CAPmena, 2011. október. <http://www.capnouveau monde.org/capmena/pdf/20111114%20Dazi-Heni&Touazi.pdf>. Hozzáférés: 2012. április 6.

¹⁷ TODD 2003. 31.

meghaladja az analfabétakét).¹⁸ Ez lehetővé teszi az emberek számára az önálló gondolkodást és véleménynyilvánítást, éppen ezért nem véletlen, hogy a változások kikényszerítésében a legműveltebb fiatal korosztályok játszottak vezető szerepet. Todd szavaival „amikor az emberek már megtanulnak írni, olvasni és számolni, szinte természetesen jutnak el odáig, hogy kezükbe vegyék anyagi környezetük irányítását”.¹⁹ Ennek politikai következményét szükségtelen bizonygatni, hiszen, mint a Courbage–Todd szerzőpáros írja, ez „olyan gyökeres fordulat, mely kihat a tekintélyviszonyokra, a családszerkezetre, az ideológiai referenciákra, a politikai rendszerre”.²⁰

Az írástudatlanság felszámolása, a művelődés elterjedése, a közoktatás fejlődése a diplomások számarányának növekedését eredményezte. Nagyjából harminc évvel ezelőtt jelent meg a munkanélküli diplomás társadalmi kategória. Az egyetemekről a fiatalok egy olyan munkaerőpiacra kerültek ki, amely a nemzetközi válságok és az eladósodott gazdaságok stagnálása miatt nem tudott dinamikusán fejlődni. A munkanélküli diplomások krónikus társadalmi problémává váltak, aminek a mértékét Ben Ali sohasem mérte fel, ez ugyanis politikája korlátaira mutatott volna rá.

Dúl a vita annak kapcsán, hogyan értelmezhető az „arab tavasz”. Többen iszlám indíttatású változásokról beszélnek („arab ősz”, „iszlám tél”). Vermeren ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy az arab tavasz „nacionalista mozgalmak összessége” volt (nemzeti lobogók sokasága, hazafias dalok stb.), melyek a hazai autoriter rezsimek megkérdőjelezéséből fakadtak.²¹ Egyesek szerint az „arab tavasz” kapcsán helyesebb lázadásokról vagy felkelésekről beszélni forradalmak helyett, mivel ezeknek az eseményeknek a kifutása egyelőre bizonytalan.²² Rendkívül ellentmondásos az egyiptomi, a líbiai, de főleg a szíriai helyzet. Ez Tunéziára is messzemenően igaz. Elég csak utalni a legfrissebb fejleményekre. 2013 januárjában Tuniszban ismeretlenek meggyilkolták az egyik legismertebb ellenzéki vezetőt, Sukri Belaidot, ami zavargásokat, tüntetéseket, valamint politikai krízist váltott ki. Nem tudni, a demokratikus folyamatok, az átmenet tartósak lesznek-e vagy új formában visszatér az autoriter kormányzás. Nyugaton aggódva figyelik az iszlámisták előretörését – nemcsak Tunéziában. Az utóbbi két évtizedben, amikor az arab világban szabad választásokra került sor, az iszlámisták már több alkalommal diadalmaskodtak. Ez történt 1991-ben Algériában, 2005-ben Irakban és 2006-ban a palesztinok esetében. Az arabizmus bukása után a nacionalisták visszaszorultak, a korrump államhatalommal szemben a tömegek morális viszonyítási pontokat kerestek, a modernitással szemben az iszlám közösségi hagyományokhoz nyúltak vissza. Ennek ellenére a nacionalista ideológia az iszlámista erők gondolkodásának is meghatározó elemévé vált, mindannyian nemzeti keretekben gondolkodnak.

Mint közsímet, a rendkívül sokszínű iszlámnak a demokráciához való viszonya felettébb ellentmondásos, hiszen ez a vallás nem tud mit kezdeni az autonóm egyének szabad választásával. Ennek helyébe abszolút vallási értékeket állít, melyek nem lehetnek választás tárgyai. A

¹⁸ BÉNILDE 2011. 93.

¹⁹ TODD 2003. 41.

²⁰ COURBAGE, YOUSSEF – TODD, EMMANUEL: Civilizációs konfliktus vagy egyetemes történelem. *Mozgó Világ online*, 2008. szeptember. 38. évf. <http://mozgovilag.com/?p=910>. Hozzáférés: 2012. április 2., ill. COURBAGE, YOUSSEF – TODD, EMMANUEL: *A Convergence of Civilizations. The Transformation of Muslim Societies around the World*. New York, 2011, Columbia University Press. xii.

²¹ VERMEREN 2012. 28.

²² SERGE SUR: *Mirage ou perspective. Questions internationales*, 53. sz. i. m. 5.

megoldás talán a laicizálódás lehet, de Tunéziában úgy tűnik, nem ebben az irányban haladnak a dolgok, habár mint annyi minden más, ez a kérdés is roppant bonyolultnak látszik. Miközben a mérsékelt iszlámisták győztek a választásokon és ennek az irányzatnak a radikális szárnya is megjelent, a hétköznapiakban az iszlámizáció jelei nemigen érzékelhetők (Tuniszban a péntek déli ima idején sem látni tolongó tömegeket a mecsetek környékén, nyilvánosan is lehet alkoholt fogyasztani stb.). Nagy kérdés ugyanakkor, hogy változni fog-e a nők jogi helyzete. A probléma mélységére utal az a tény, hogy 2012 decemberében a civil társadalom részéről érte figyelmeztetés a kormányt: fordítson nagyobb figyelmet a problémára, s tegyen lépéseket a nők döntéshozatali pozíciókba jutásának elősegítésére, emancipációjuk kiteljesítésére.²³

A tunéziai politikai átmenet, jóllehet feszültségekkel terhes, úgy tűnik, különösebb zavarok nélkül halad előre, bár ezt az említett politikai gyilkosság megkérdőjelezi. 2011. február végén az ország pontos politikai menetrendet állított fel: októberben alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, egy évvel később – miután elfogadták az új alaptörvényt – parlamenti, majd elnökválasztásokat tartottak. Abban mindenki egyetértett, hogy a múltat le kell zárni és a Ben Ali-féle politikai rendszerrel szakítani kell. Valóságos népi legitimitást akartak adni az állami intézményeknek megvetve ezzel a „II. Köztársaság” alapjait.²⁴

A 2011. október 23-i választásokat, amelyeket a májusban létrehozott Független Legfelsőbb Választási Hatóság szervezett, a több száz tunéziai és külföldi megfigyelő egyöntetűen példásnak minősítette. Voltak ugyan mind a kampány, mind a választás napján kisebb szabálytalanságok, ezek azonban a végeredményt nem befolyásolták.²⁵ A száz induló párt közül a Ben Ali alatt betiltott an-Nahda („újjaszületés”) nevű mérsékelt iszlámista párt győzött, mely két szekuláris párttal, a Monszef Marzúki vezette Köztársasági Kongresszussal és a Musztafa ibn Dzsaafar vezette balközép at-Takatullal alakított kormányképes koalíciót. Azt gondolom, önmagában jelzésértékű, hogy az intenzív választási kampánya ellenére az an-Nahdának nem sikerült abszolút többségre szert tennie. 365 pontos programjában demokratikus elkötelezettségét hangoztatta és elkötelezettnek mutatkozott az emberi jogok tiszteletben tartása iránt (nem véletlenül gondolják sokan, hogy a mai an-Nahda már nem azonos az 1980-as, 1990-es évek integrista an-Nahdájával). Az eredmények alapján – a távolmaradókat is figyelembe véve²⁶ – a párt a lakosság legfeljebb 30%-ának támogatását élvezte az ősz folyamán (a 217 fős Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 89 mandátuma volt), ami azt jelenti, hogy a tunéziai társadalom *nem adott* felhatalmazást számára az ország iszlámizálására. Úgy tűnik, a párt ezzel tisztában is volt, hiszen nemzeti egységkormány létrehozására tett javaslatot, igaz, a kormányzati kulcspozíciókat fenntartotta magának (az an-Nahda főtitkára, Hammadi al-Dzsabáli lett a miniszterelnök).

Vannak azonban olyanok, akik ezt nem akarják tudomásul venni. 2011 tavaszán jelentek meg a mecsetek és az egyetemek környékén az addig szinte láthatatlan szalafista „szakállasok”, akik egyre több verbális támadást hajtottak végre a fátylat nem hordó nők, a világi felfogású egyetemi hallgatók ellen, s követelték a *burka* bevezetését a tantermekben és a vizsgákon.²⁷ Leg-

²³ *La Presse de Tunisie*, 2012. december 12.

²⁴ ÉDITH LHOME: Tunisie: élections libres et Constituante ou comment organiser la rupture. *Questions internationales*, 53. sz. i. m. 34–35.

²⁵ Mission d'Observation Électorale de l'Union européenne: *Tunisie. Rapport final. Élection de l'Assemblée Nationale Constituante, 23 octobre 2011*. http://www.eueom.eu/files/pressreleases/english/rapport-final-moe-ue-tunisie-2011_fr.pdf, letöltés: 2012. április 16.

²⁶ A részvétel 57%-os volt.

²⁷ Korábban sem a törvények, sem a rendeletek nem szóltak egy szót sem a fátyolviselésről. Csupán az 1980-as évek elején egy miniszterelnöki utasításról tudok, mely betiltotta a fátylat a hivatalokban és az iskolákban,

erőszakosabbak a Tunisz külvárosában található La Manouba egyetem bölcsészkarán voltak, ahol maroknyi, talán ötvenfős csoportjuk 2011–2012 fordulóján teljesen megbénította az intézmény működését. Itt az említettekén kívül azt is követelték, hogy biztosítsanak számukra a campuson imahelyet. Mivel követeléseiket elutasították, támadni kezdték a kar általuk „balosnak”, „kommunistának” tartott vezetését és szót emeltek a kari tanács átalakításáért. Ülősztrájkokat szerveztek és elbarikádozták a dékáni hivatal folyosóját, maga a dékán még az irodájába sem tehette be a lábát heteken keresztül. Agresszivitásuk megdöbbentő méreteket öltött, egyes világi felfogású oktatókat halálosan is megfenyegettek,²⁸ de egyelőre határozott ellenállással találták szembe magukat mind az egyetemeken, mind az utcán.

A Habib Kazdaghli dékánnal történtek jól mutatják a helyzet fonákságát. A történész végzettségű, világi professzor a tunéziai egyetemi oktatók tömegei szemében a hősies harc példájának megtestesülését jelenti azokkal szemben, akik a vallás nevében az egyetemi szférába olyan gyakorlatot és szokásokat akarnak bevezetni, mely éles ellentétben áll az oktatás legalapvetőbb elveivel. 2012 nyarán egy egyetemista nő a bíróságon azzal vádolta meg a dékánt, hogy márciusban erőszakkal levette vele az arcát eltakaró fátylát és pofon ütötte. Ha bűnösnek találják, közszereplő lévén, egytől öt évig terjedő börtönbüntetéssel is sújthatják. Az eset előzménye az volt, hogy 2011 novemberében a La Manouba egyetem bölcsészkarának tudományos tanácsa pedagógiai és biztonsági okokból határozatot fogadott el, mely megtiltotta az arcot teljesen elfedő fátyol (*nikáb*) viselését az órákon és a vizsgák alatt (azokon kívül azonban engedélyezték). A hallgatóknak ezt a határozatot a beiratkozáskor alá kellett írniuk. A decemberi és januári agresszív iszlámista fellépés nyomán a karnak ki kellett tiltania egyes diákokat, akik folyamatosan zavarták az előadásokat.

2012. március 6-án a kora délutáni órákban engedély nélkül két diáklány lépett be a dékán irodájába. Az egyiküket korábban a kar félévre kizárta, a barátnőjének az ügyét pedig pár nappal később tárgyalták volna. A hisztérikus állapotban lévő lányok a dékán felszólítása ellenére nem voltak hajlandók távozni, összevissza rohagáltak, mindent felforgattak és azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják a helységet. Kazdaghli megpróbálta leállítani őket, még a rendőrséget is hívta és feljelentést tett. Az egyik diáklány később azzal vádolta meg a dékánt, hogy arcul ütötte őt. Másnap a karon sohasem látott, ismeretlen szalafisták leszaggatták az egyetem kerítéséről a tunéziai nemzeti lobogót, s helyére mozgalmuk jelképét, fekete zászlót húztak, ami országos visszhangot váltott ki. Október 25-én, az elsőfokú tárgyalás napján mintegy negyven civil szervezet tüntetett a bíróság, valamint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés előtt a dékán védelmében, novemberben pedig több egyetem oktatói kétórás figyelmeztető sztrájkot tartottak. Petíciójukat ötven parlamenti képviselő is aláírta. A minisztérium kezdettől fogva elutasította, hogy elítélje a szalafista hallgatók tettét, ellenben azzal vádolta a dékánt, hogy politikai célok érdekében eszközként használja a fátyol ügyét. Kazdaghli egy interjújában keserűen ki is jelentette, „az ügyem kísérlet arra, hogy mőresre tanítsák a tunéziai egyetemeket”.²⁹ A politikai perré váló

ezt az utasítást azonban az egyetemeken sohasem alkalmazták, az utcán pedig ugyancsak nem tiltották a fátyolviselést.

²⁸ ISABELLE MANDRAUD: Les „cauchemars” d’Amel Jaïdi, enseignante de la Manouba de Tunis. *Le Monde*, 2012. március 8. http://www.lemonde.fr/journee-de-la-femme/article/2012/03/08/les-cauchemars-d-amel-jaidi-enseignante-de-la-manouba-de-tunis_1653708_1650673.html, letöltés: 2012. április 23.

²⁹ HABIB KAZDAGHLI: Mon procès est une tentative de mise au pas de l’université tunisienne. *Jeune Afrique*, 2012. október 24. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20121024133556/tunisie-niqab-ennahdha-salafismehabib-kazdaghli-mon-proces-est-une-tentative-de-mise-au-pas-de-l-universite-tunisienne.html>, letöltés: 2013. február 11.

ügy tárgyalását a bíróság 2013 januárjára elnapolta,³⁰ majd bejelentette, hogy az ítélethirdetésre március 28-án fog sor kerülni.³¹

Általában az állam iszlamizálásával kapcsolatban az an-Nahda álláspontja meglehetősen ellentmondásosnak tűnik. Mivel az 1959-i alkotmányt hatályon kívül helyezték, új alaptörvényt kell elfogadni. Ez a feladat most az Alkotmányozó Nemzetgyűlésre, s benne a relatív többséget szerző an-Nahdára hárul. Az általa elkészített alkotmánytervezetben – a választási programjával ellentétben – a törvényhozás és a jogrendszer forrásává a *sariát*, az iszlám jogot akarta állítani. Ennek értelmében a szabadságjogok alárendelődnek a szakralitás különböző formáinak. Igaz, ebben a kérdésben az an-Nahda nem egységes, s az irányvonal már csak ezért sem világos. Mintha a párt nem egy nyelven beszélne. Egyfelől igyekszik tartani magát a választási programjához, és nyitott, modern erőnek akar látszani, másfelől nem szeretné elidegeníteni magától a szélsőséges szárnyát. Jó példa erre a pártelnök, a Ben Ali alatt 22 évig száműzetésben élő Rasíd Gannúsi magatartása.³² Gannúsi a száműzetésben alakította ki a politikai stratégiáját. 1993-ban megjelent alapművében (*A szabadságjogok az iszlám államban*) kifejtette, hogy egyes iszlámistáknak a demokráciával szembeni ellenérzései az iszlám helytelen értelmezéséből fakadnak. Saját korábbi törekvését, az iszlám kalifátus megteremtését elvetette, s helyette a demokrácia útjában álló akadályok lebontását állította tevékenysége homlokterébe. Tunézia nevében kifelé mérsékelt képet mutat magáról, miközben saját híveit ülteti fontos kormányzati pozíciókba,³³ s nem hajlandó elítélni a radikálisok erőszakos egyetemi akcióit („ők is ennek az országnak a fiai”). A pártban a „héják” és a „galambok” között egyre hevesebb viták dúlnak, valószínűleg ez is oka lehet annak, hogy a szervezet határozatlan időre elnapolta a következő kongresszusát.³⁴

A probléma érzékenységét mutatja, hogy amikor Dzsabáli miniszterelnök a homályos értelmű „hatodik kalifátust” kezdte emlegetni, a civil társadalom részéről hatalmas felzúdulás volt a válasz és még a koalíciós partnerek is tiltakoztak.³⁵ A kormányfő kénytelen is volt visszavonulót fújni: elfogadta a legfelsőbb 12 hónapra kinevezett ideiglenes köztársasági elnök, a laikus és köz-

³⁰ *La Presse de Tunisie*, 2012. július 6., november 22.; *Le Temps*, 2012. március 7., október 28.

³¹ <http://www.businessnews.com.tn/Tunisie-%E2%80%93-Affaire-Habib-Kazdaghli-Report-du-verdict-au-28-mars-2013,520,35736,3>, letöltés: 2013. február 11.

³² Gannúsi 1941-ben született szegény, vidéki vallásos parasztcsaládban. Teológiából diplomázott a híres tuniszi Zitúna iszlám egyetemen, példaképének Nasszer egyiptomi elnököt tartotta. Rövid kairói kitérő után Damaszkuszban filozófiából is diplomát szerzett, közben számos európai országban is megfordult. Az 1960-as évek végén nasszeristából iszlámistává vált s így tért vissza hazájába 1969-ben, ahol tanár lett. Különböző iszlám politikai szervezetekben tevékenykedett, mígnem 1981-ben bebörtönözték. Három évet töltött rács mögött, de Ben Ali hatalomra jutása előtt nem sokkal ismét letartóztatták. Hat hónapig tartották fogva a belügyminisztérium pincéjében, majd életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Ben Ali 1989-ben megpróbálta magához édesgetni az iszlámistákat, ezért többüket, köztük Gannúsit is szabadon engedte. Utóbbi ekkor hozta létre az an-Nahdát, de mivel az 1989. áprilisi választásokon csak függetlenként engedték indulni a pártjelöltjeit, Gannúsi májusban elhagyta az országot. 1992-ben távollétében újfent életfogytiglani börtönre ítélték. 1993-ban Londonban telepedett le, ahonnan 2011. január 30-án, két héttel Ben Ali elmenekülése után tért haza. Abdelaziz Barrouhi: *Le mystérieux monsieur Ghannouchi. Jeune Afrique*, 52. évf., 2653. sz., 2011. november 13–19. 44–48.

³³ Veje, Rafik Abdesz-Szálem lett a külügyminiszter.

³⁴ FRIDA DAHMANI: *Ennahda, blocage à tous les étages. Jeune Afrique*, 52. évf., 2667. sz., 2012. február 19–25. 47–49.

³⁵ Dzsabáli iszlám elkötelezettségére jó példa a vahhábita Szaúd-Arábiával kapcsolatos álláspontja. Egyik első hivatalos külföldi látogatásán agyba-főbe dicsérte szaúdi vendéglátóit. Holott Rijád, mely a végsőkig támogatta Ben Ali klánját, nem hajlandó kiadni őt, s ebul szerzett vagyónának is menedéket biztosít. Ezenkívül az

vetlen stílusú Marzúki hatalmi jogosítványainak kiterjesztését (pl. a hadsereg főparancsnoka, a miniszterelnök és a főtisztviselők kinevezése, a törvények kihirdetése). Az iszlámisták abba is beleegyeztek, hogy a kormány elleni bizalmatlansági indítvány elfogadásához a képviselők egyszerű többsége kelljen.³⁶ Elfogadásra került az is, hogy Habíb Burgiba, „a felvilágosult despota” idején,³⁷ 1956. augusztus 13-án hatályba léptetett személyi jogállást (a többnejűség és az eltasztás tilalma, a szabad házasodás és a polgári válás bevezetése), melyet 1987 után Ben Ali tovább gazdagított, alkotmányjogilag is körülbástyázzák, ami a nők jogainak biztosítását ígéri. Sokatmondó, hogy 2011. augusztus 3-án törvényt fogadtak el, ennek alapján női kvótákat határoztak meg a választási listákra vonatkozóan, s így mintegy ötezer nő is jelölt lehetett (a parlamentbe bejutó 49 nőből 42 az an-Nahda jelöltje volt). Azt gondolom, van remény arra, hogy az ország hatvan éve kiépített modern, világi alapjai³⁸ képesek ellenállni a kétségkívül meglévő iszlámizációs nyomásnak. Erre utal, hogy 2012. március 26-án az an-Nahda, nemet mondván a szalafistáknak, kategorikusan kijelentette, a saría nem kerül be az új alkotmányba.³⁹

Az iszlámistáknak a külpolitika fölött sincs kizárólagos hatalmuk, jóllehet a külügyminiszteri tárcát megkapták. Ez ellen a laikus politikai erők hevesen tiltakoztak, mondván, az ország külpolitikájának a nemzeti érdekeket, nem pedig az iszlámisták céljait kell szolgálnia. A világiai a kormány ama külpolitikai törekvését is bírálták, hogy a konzervatív szunnita monarchiákkal létesítsen szorosabb kapcsolatot („szunnita tengely”), ehelyett a mediterrán (európai uniós) viszonyrendszer élénkítését és a magrebi partnerség fejlesztését követelték.⁴⁰ Marzúki ezen a téren is aktív. 2012 elején például magrebi körútra indult és Tripoliban, Algírban, Rabatban és Nuáksútban arról győzködte vendéglátóit, hogy a plurális és átlátható politikai rendszer „a legjobb módja az Arab Magreb Unió⁴¹ szilárd alapokon nyugvó felépítésének”.⁴²

Az an-Nahdának arra is tekintettel kell lennie, hogy a Nyugat nagyon rossz szemmel nézné az iszlámizálást, ami lehetőséget biztosít a világi erőknél arra, hogy az általuk vallott értékeket, a modernitást, a demokráciát, az emberi jogokat, a nyitás politikáját megvédjék. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben bebizonyosodott, hogy hiába az an-Nahda relatív többsége, a szekuláris pártok eddig megakadályozták ama törekvéseit, amelyek a politikai rendszer iszlám irányba történő átalakítása felé mutattak volna.

Öböl-államok pénze támogatja a tunéziai szalafisták provokációit azáltal, hogy olyan televízió-csatornákat finanszíroz, melyek az észak-afrikai országban az iszlám középkori olvasatát népszerűsítik. Serge Halimi: Impunité saoudienne. *Le Monde diplomatique*, 2012. március.

³⁶ Az an-Nahda kétharmados vagy háromnegyedes többséget akart, ami gyakorlatilag vétőjogot biztosított volna neki. Hassen Zenati: Ennahdha au pied du mur. *Afrique Asie*, 2012. január. 49.

³⁷ Abdelhamid Laruèche: Bourguiba, despote éclairé. *Les collections de l'Histoire*, 52. sz. i. m. 63–65.

³⁸ Burgiba és Ben Ali szekularizációs és modernizációs módszereiről lásd: La laïcisation en douceur de la Tunisie. Entretien avec Mohamed Charfi. *Les collections de l'Histoire*, 52. sz. i. m. 48–51.

³⁹ *Le Monde*, 2012. március 27.

⁴⁰ TAÏEB HOUIDI: Vers quels égarements s'achemine notre politique étrangère? *La Presse de Tunisie*, 2012. február 5.

⁴¹ Az Arab Magreb Unió (UMA) 1989-ben jött létre, Algériát, Líbiát, Marokkót, Mauritániát és Tunéziát fogja össze. A tagállamok közötti ellentétek miatt a szervezet gyakorlatilag haldoklik, az utolsó csúcstalálkozójára 1994-ben került sor. A szervezetről bővebben lásd: Lengyel István: *Országok az Atlasz vonzásában. Az Arab Maghreb Unió esélyei*. Kairosz, Budapest, 2006.

⁴² CHERIF OUAZANI: Marzouki étonne et détone. *Jeune Afrique*, 52. évf., 2667. sz. i. m. 10–12.

A gazdasági problémák fokozzák az egyébként is nehéz helyzetet. Optimizmusra adhat azonban okot, hogy az új rendszer politikailag és társadalmilag stabilnak látszik. Van remény arra, hogy a demokratikus jogok kiterjesztése és a politikai nyitás a gazdaság fellendítését is elő fogja segíteni. Ebben nagy szerepet játszhat a rendkívül sokszínű és erős civil társadalom. A fellendüléshez nagy szükség lenne az infrastruktúra, különösen az ország nyugati részének úthálózat-fejlesztésére, ugyanis az algériai határ menti régiókban a munkanélküliség meghaladja a 30%-ot (az országos átlag hivatalosan 14,5%, de 2011 végére elérte a 19-20%-ot).

Reményt ad azonban, hogy az esetlegesen meginduló líbiai újjáépítés tunéziaiak tömegeinek tudna munkalehetőséget teremteni. Szerencsére a textil- és gépipari export növekedésnek indult. Természetesen elengedhetetlen európai befektetők becsábítása és a hagyományos turizmus újbóli beindítása. Ez utóbbihoz mindenekelőtt a társadalmi stabilitás, a rend és a biztonság helyreállítására lenne szükség, de ezen a téren jelentősek az eredmények. Természetesen a turizmus fellendüléséhez az európai gazdasági helyzet javulására is szükség volna.

Az egyik tunéziai vállalatvezető lényegre törően így fogalmazott: „a gazdasági gépezet újraindulása végső soron csak rajtunk és a bizalom helyreállításán múlik”.⁴³ *

Gorfák a dél-tunéziai Medenine-ben. A gorfa gabonátároló kamrát jelent, melyeket a képen látható módon építenek egymás mellé és fölé. Medenine egyik nevezetessége, hogy a városban forgatták a Star Wars című film első részét 1999-ben ❖ Fotó: Karancsi Zoltán

⁴³ DAHMANI, FRIDA: La société civile vent debout. *Jeune Afrique* 2011. június 16. – július 2. 51. évf. 2633. sz., 50–53.